

ДО ПИТАННЯ УГОРСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ СИМВОЛІКИ У ТВОРІ Т. ШЕВЧЕНКА *ПРИЧИННА*

Єлизавета Ладані

Одним із ранніх творів Т.Г. Шевченка, що орієнтовано був написаний у 1837 році, є романтична балада *Причинна*. Текст балади поет разом із іншими творами передав Євгену Гребінці наприкінці 1838 року для публікації в альманасі *Ластівка*.

Угорською мовою баладу *Причинна* вперше переклав А. Гідаш, який видав збірку поезій *Kobzos* 1951 року (див. Васовчик 1978). А вдруге угорською мовою балада з'явилася у перекладі видатного угорського поета Шандора Вереша у 1953 році у збірці, яка теж отримала назву *Kobzos* (Sevcsenko 1953).

У баладі *Причинна* Т.Г. Шевченко використав відомий народнопісенний мотив про перетворення дівчини на причинну. У творі присутні типові ознаки романтичного світосприймання. Автор балади пов'язує міфологічний надреальний світ з трагізмом смерті молодої пари закоханих. Дівчина-сирота, чекаючи на свого судженого, збожеволіла і померла. Розповідь про її долю, про її страждання, про її смерть підсилюється трагічною сценою повернення козака, який побачивши свою сизокрилу мертвою, покінчив життя самогубством.

Складність перекладу балади *Причинна* вирізняється закодовою в ній мовною картиною духовного сприймання світу українців, яка подається автором крізь призму українських реалій, вірувань, національних символів та фольклорних образів.

Прослідкуємо, як вдалося Шандору Верешу відворити саме це світосприймання, етнонаціональну символіку балади в угорському перекладі балади *Причинна*.

Назва твору завжди виконує провідну роль в процесі його розуміння. Заголовок балади, тобто лексема *причинна* є семантично навантаженою реалією. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови іменник *причинна* пояснюється як *божевільна людина* (ВТССУМ: 1140). За давніми народними уявленнями *причинна* – це дівчина, яка втратила психічну рівновагу, стан її свідомості змі-

нився через особисте горе – ймовірно втрату коханого. Змінений стан свідомості своєї героїні Тарас Шевченко пояснює чаклуваннями ворожки:

*“Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила”* (Шевченко 1998: 19).

Шандор Вереш перекладає назву балади дієприкметником *megrontott*. В угорському тлумачному словнику надається два значення дієслова *megront*: ‘hiedelem szerint varázslattal megbetegít’, тобто ‘за повір’ям чаклунством призводить до захворювання’¹ та ‘erkölcstelenné tesz’, тобто ‘згвалтувати’ (див. ÉKsz.: 900). Таким чином можна зробити висновок, що угорський відповідник української реалії *причинна* має більше значень, і читач може отримати цілісну й однозначну інформацію про її значення в баладі лише після ознайомлення з повним текстом твору.

Твір починається романтичним описом лиховісної природи: буря на Дніпрі, контрастний опис нічного пейзажу насиченого народнопоетичними символами. В цьому описі в угорському перекладі проблематичними виявилися наступні рядки:

*“Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались”* (Шевченко 1998: 19).

Відповідно українським народним віруванням сич – це зловісний птах, що символізує смерть (див. Заремська 2008: 40), а півень виступає провісником закінчення того часу, коли під темрявою ночі діють злі духи, мерці, відьми, тобто всяляка нечисть. Цими рядками балади Т.Г. Шевченко попереджує, що дії бісівських сил ще не закінчилися, поет створює атмосферу тривожного очікування чогось трагічного. В українській міфології поширені уявлення про перших, других й третіх півнів. Вважалося, що півень своїм співом проганяє не-

¹ Тут і далі переклад з угорської мій – Є. Л.

чисту силу і викликає животворне світло сонця. Спів півня визначає межі нічного часу доби і пов'язується з певними жахливими подіями ночі: “Першим співом (приблизно о десятій годині вечора) він проганяє злих духів, другим (о дванадцятій) – мерців, третім (о другій ночі) відьом і злих ворожбитів” (Войтович 2002: 410).

Шандор Вереш переклав цей рядок не згадуючи третього співу півня: “*Hangja nem száll a kakasoknak*” (укр.: *голос півнів не лунає*) (Sevcsenko 1961: 21). У перекладі угорською мовою хоча й передається опис картини неспокійної ночі, однак читач не отримує відомостей про етноміфологічне значення співу перших, других та третіх півнів в українській культурі. Так само, як при описі світанку, коли:

Тарас Шевченко	Шандор Вереш
<p>“Треті півні: кукуріку! – Шелеснули в воду” (Шевченко 1998: 22)</p>	<p>“<i>Kakas szól! és nyeli mindet Folyam széles ágya</i>” (Sevcsenko 1961: 24)</p> <p>[укр.: <i>Півень співає! і проковтнуло всіх Широке ліжко річки</i>].</p>

Бідолашну, блукаючи біля річки дівчину, якій *причину ворожка зробила*, залоскотали насмерть русалки:

Тарас Шевченко	Шандор Вереш
<p>“Кругом дуба русалоньки Мовчки дожидали, Взяли її, сердешную, Та й залоскотали” (Шевченко 1998:21)</p>	<p>“<i>A sellők a sűrűségbe Némán hívogatták, Kézénfogták, babusgatták Körülsimogatták,</i>” (Sevcsenko 1961: 24)</p> <p>[укр.: <i>Русалки в гущину Безмовно звали, Взяли її за руки, ніжили, Приголублювали</i>].</p>

В українській міфології русалки, інакше лоскітниці, лоскотарки, лоскотухи – це жінки й діти, що померли неприродною смертю. Згідно з повір’ям вони живуть у річках, ставках, озерах тощо, а вночі,

коли світить місяць, виходять на берег, щоб заманити і залоскотати свою жертву насмерть (див. Жайворонок 2006: 513).

У перекладі Шандора Вереша семантична функція дієслова *залоскотати*, його смислове навантаження про русальне вірування зовсім не зазначається, отже й втрачається трагічне значення цих рядків.

Так само, як і в наступних рядках твору:

Тарас Шевченко	Шандор Вереш
<p><i>“Може, вийшла русалонька Матері шукати, А може, жде козаченька, Щоб залоскотати”</i> (Шевченко 1998: 19)</p>	<p><i>“Habi sellő leng kilesni, Merre száll anyácska? Kozák legény párt keresni Csörtet éjhomályba?”</i> (Sevcsenko 1961: 21)</p> <p>[укр.: <i>Чи з водяного виру русалка маючись підглядає, Куди це матінка ширяє? Чи парубок козацький пари шукаючи У ночі темній дорогу вибиває?].</i></p>

Т.Г. Шевченко вводить у твір окремі рядки народної пісні, яку співають на Зелені свята, коли теплими травневими ночами русалки та потерчата виходять з річок і озер гратися, бігати, танцювати, привмвляючи:

Тарас Шевченко	Шандор Вереш
<p><i>“Ух! Ух! Солом’яний дух, дух! Мене мати породила, Нехрещену положила”</i> (Шевченко 1998: 21)</p>	<p><i>“Uh, uh! Szalma lelke duh! duh! Mikor anyánk héjből keltett, Keresztelni elfelejtett”</i> (Sevcsenko 1961: 24)</p> <p>[укр.: <i>Ух, ух! Солом’яна душа, дух! дух! Коли мати із шкаралупи виводила, Забула похрестити].</i></p>

В угорському перекладі Шандор Вереш, намагаючись точно передати фоніку та ритмомелодіку вірша-заклинання, вигук “Ух!

Ух!” транскрибує, так само, як і повтор “дух, дух!”, перетворюючи український іменник на угорський звуконаслідувальний вигук і додає словосполучення *солом’яна душа*.

Це вдале рішення-компенсацію в перекладі віршованого твору дещо знецінює заміна дієслова *породила* метафорою вилуплення із шкаралупи.

Про життя знедаланої дівчини, про те, що її чекає в майбутньому, Т.Г. Шевченко у баладі *Причинна* пише:

Тарас Шевченко	Шандор Вереш
<p>“Не розплете довгу косу, Хустку не зав’яже, Не на ліжко, в домовину Сиротою ляже” (Шевченко 1998: 19–20)</p>	<p>“Varkocsát nem fonogatja, Ahogy neki tetszik, Kedvesét nem babusgatja, Nyirkos földön fekszik” (Sevcsenko 1961: 22)</p> <p>[укр.: Косу не плете так, Як йому подобається, Милого не голубить, На вологій землі лежить].</p>

Головним елементом українського весільного обряду є позбавлення дівчини коси, яка символізує її дівочу цноту, непорочність. Молодиця, заміжня жінка після покриття голови не повинна була світити волоссям. В українській весільній обрядовості хустка вважалася символом прихильності, любові, вірності і була обов’язковим елементом українського народного вбрання заміжньої жінки.

В угорському перекладі ці рядки втрачають усі конотації, пов’язані з українським весіллям.

Шандор Вереш не володів українською мовою, свої переклади – між іншим із різних мов – він створював на підставі підрядників. У статті Богдана Кравцева *Переклади з Шевченка угорською мовою* щодо перекладу Ш. Верешем, зауважується: “Роблені всі ці переклади на підставі не надто точних російських перекладів, виданих 1947 р. в Москві” (див. Кравців 1963: 366).

На підставі зіставлення оригіналу тексту та його угорського перекладу можна припустити, що Шандор Вереш на підставі підрядника не зрозумів або не отримав інформацію про те, що в цьому уривку ба-

лади *Причинна* Шевченко пише про українське весілля. Тому перекладач не відтворив важливі елементи ритуалу весільного обряду: розплетення коси, покриття голови хусткою відсутні.

Балада закінчується трагедією, смертю закоханих. Люди ховають молоду пару:

Тарас Шевченко	Шандор Вереш
<p><i>“Прийшли попи з корогвами, Задзвонили дзвони. Поховали громадою Як слід, по закону. Насипали край дороги Дві могили в житті”</i></p> <p>(Шевченко 1998: 22)</p>	<p><i>“Rópák jönnek nagy kereszttel; Füst és harangkongatás; Temeti a falu őket, Ahogy a törvény és szokás Az út szélén, a rét mélyén Két veremben fekszenek –”</i></p> <p>(Sevcsenko 1961: 26)</p> <p>[укр.: <i>Йдуть попи з хрестом великим; Дим, і дзвони б'ють; Хоронить село їх, По закону і за звичаєм. На краю дороги, глибоко, у лузі Лежать вони в двох ямах –</i>].</p>

В Україні за православною релігією та приписами церкви самогубство вважається важким гріхом. Існують певні правила поховання померлих, які відійшли в інший світ неприродною смертю: їх ховають без церковного обряду, поза освяченим цвинтарем. Т.Г. Шевченко наголошує на силі найвищого справедливого Божого закону, за яким божевільна дівчина та померлий від жалю до своєї коханої козак заслуговують на поховання за загальними звичаями, хоча хоронять молодих *край дороги*. Шандор Вереш вдало відтворив цей фрагмент балади угорською мовою.

На могилі молодих за українськими звичаями садять дерева:

Тарас Шевченко	Шандор Вереш
<p><i>“Посадили над козаком Явір та ялину, А в головах у дівчини Червону калину”</i></p> <p>(Шевченко 1998: 22)</p>	<p><i>“Kőrist és fenyőt ültettek, Hol a legény feje van És kányafát, fekete fát, Hol a leány szíve van...”</i></p> <p>(Sevcsenko 1961: 26)</p>

	[укр.: <i>Ясен та ялину посадили В головах у хлопця І калину, чорне дерево Над серцем дівчини...</i>].
--	---

Явір належить до найбільш поширених в українській народній творчості полісемантичних фольклорних символів, що серед іншого символізує молодого хлопця-козака (див. Жайворонок 2006: 660). Калина у національній свідомості українців виступає символом дівочості, незайманності, чистоти, однак вважається також символом крові, а іноді навіть образом самої України (див. там само, 270). Символічним значенням дерев на могилах закоханих є вічне кохання молодих, яких вже ніхто ніколи не зможе розлучити.

Цікавим є рішення угорського перекладача, а саме доповнення, уточнення слова *калина* словосполученням *чорне дерево*. Отже, можна припустити, що поясненням такої помилки може бути неуважність з боку виконавця підрядника, адже прикметники *чорний* та *червоний* в українській мові фонетично подібні. Крім того чорний колір і в угорській, і в українській культурі є атрибутом смерті та трауру і викликається зображеними у творі трагічними подіями.

На підставі зіставлення українських символів, реалій, фольклорних образів балади Т.Г. Шевченка *Причинна* та їх перекладу угорською мовою можна зробити висновок, що певна частина закодового українського етнонаціонального змісту балади втрачається. Однак, незважаючи на певні втрати, перекладачеві вдалося зберегти цілісну естетичну цінність твору.

Аналіз угорського тексту вказує на необхідність культурологічного підходу до вирішення перекладацьких проблем, що виникають під час передачі подібних вищенаведеним прикладам частин творів. Однак не кожний перекладач і не в будь-яку епоху має змогу це зробити...

ЛІТЕРАТУРА

- Васовчик, В.Ю. 1978, Угорська література і Т.Г. Шевченко. В кн.: *Шевченківський словник: У двох томах, т. II*. Київ: Наукова думка, 283–298.
- Войтович, В.М. 2002, *Українська міфологія*. Київ: Либідь.

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ–Ірпінь: ВФТ “Перун”, 2005.
- Жайворонок, В.В. 2006, *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. Київ: Довіра.
- Заремська, М. 2008, Фольклорні та народознавчі джерела поетичної творчості Т.Г. Шевченка. *Шевченкознавчі студії, вип. 10*, 38–45.
- Кравців, Б. 1963, Шевченкове слово і слава. В кн.: Тарас Шевченко, *Повне видання творів, т. XII: Поезія Шевченка чужими мовами*. Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка.
- Шевченко, Т.Г. 1998, *Кобзар*. Київ: Веселка.
- ÉKsz. – Pusztai, F. (szerk.), *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003, 2. átdolg. kiadás.
- Sevcsenko, T. 1953, *Kobzos: Válogatott költemények*. Fordította: Weöres Sándor. Budapest: Új Magyar Könyvkiadó.
- Sevcsenko, T. 1961, *Kobzos: Válogatott költemények*. Budapest: Európa Könyvkiadó.